

درنگی بر ارتباط ادبیات و اعتقادات «مطالعه موردی کتاب‌های درسی فارسی دوره متوسطه دوم»

علی بازوند^۱، محمد حیدری سورشجانی^۲

۱. استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

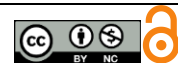
۲. دبیر ادبیات فارسی، آموزش و پرورش شهرستان شهرکرد، شهرکرد، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: Dr.bazvanda@cfu.ac.ir

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین و تحلیل ارتباطات بینامتنی میان مؤلفه‌های بنیادین دین و ادبیات (کتاب‌های فارسی متوسطه دوم) صورت گرفته است. این مقاله بر این اصل استوار است که متون دینی و ادبی نه به عنوان دو قلمرو کاملاً مجزا؛ بلکه به دلیل اشتراک در کاربردهای زبانی، نمادین و معنابخش، همواره در ارتباط و تعامل با یکدیگر قرار داشته‌اند. تحلیل محتوای ارتباط دین با ادبیات در کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه با توجه به مؤلفه‌های اعتقادی است. روش تحقیق در این مقاله تحلیلی-توصیفی است که براساس آن، هر اثر ادبی به گونه‌ای در ارتباط و وامدار متون مقدس و دینی است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات براساس مؤلفه‌های استاندارد تحلیل محتوا انتخاب گردید که پس از بررسی مبانی نظری در سه مؤلفه اصول دین، فروع دین و اخلاق تهیه و تدوین شده است. براساس شاخص ضریب اهمیت، میزان توجه به مؤلفه‌های دینی و ارتباط ادبیات با آن متوازن نمی‌باشد. در پایه دهم بیشترین میزان توجه به اصول دین و کم‌ترین به فروع دین بوده، در پایه یازدهم و دوازدهم نیز بیشترین توجه مربوط به اصول دین و کم‌ترین توجه به اخلاق می‌باشد. در مؤلفه اصول دین در پایه‌های دهم و دوازدهم بیشترین توجه به توحید بوده و در پایه یازدهم به نبوت بیشتر اشاره شده است. در فارسی دهم بیشترین میزان توجه به امر به معروف، در فارسی یازدهم جهاد و در پایه دوازدهم نهی از منکر است. در مؤلفه اخلاق در پایه دهم بیشترین توجه به صداقت، در پایه یازدهم به درستکاری و در پایه دوازدهم به شجاعت بوده است.

کلیدواژگان: ادبیات، اعتقادات، ارتباطات، کتاب، فارسی.

شیوه استناددهی: بازوند، علی، و حیدری سورشجانی، محمد. (۱۴۰۶). درنگی بر ارتباط ادبیات و اعتقادات «مطالعه موردی کتاب‌های درسی فارسی دوره متوسطه دوم». گنجینه زبان و ادبیات فارسی، ۲۵، (۴)، ۱-۲۵.

© ۱۴۰۶ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

تاریخ ارسال: ۱۳ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ بازنگری: ۴ مرداد ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۱ مرداد ۱۴۰۵

تاریخ چاپ اولیه: ۱۶ مرداد ۱۴۰۵

تاریخ چاپ نهایی: ۱ دی ۱۴۰۶

The Treasury of Persian Language and Literature

A Reflection on the Relationship Between Literature and Religious Beliefs: A Case Study of Persian Textbooks for the Second Cycle of Secondary Education

Ali Bazund^{1*}, Mohammad Heydari Sureshjani²

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran

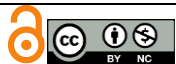
2. Persian Literature Teacher at High Schools in Shahrekord County, Shahrekord, Iran

*Corresponding Author's Email: Dr.bazvanda@cfu.ac.ir

Abstract

The present study aimed to explain and analyze the intertextual relationships between the fundamental components of religion and literature in Persian-language textbooks used in the second cycle of secondary education. This article is based on the premise that religious and literary texts should not be regarded as two entirely separate domains; rather, because of their shared linguistic, symbolic, and meaning-making functions, they have consistently interacted with and influenced one another. Accordingly, the relationship between religion and literature in Persian textbooks for the second cycle of secondary education was analyzed with particular emphasis on doctrinal components. The study employed a descriptive-analytical research method, based on the assumption that every literary work is, in some way, connected to and indebted to sacred and religious texts. The data-collection instrument was developed according to standardized content-analysis components. Following a review of the theoretical foundations, the instrument was organized around three principal categories: the principles of religion, the subsidiary duties of religion, and ethics. Based on the importance coefficient index, attention to religious components and their relationship with literature was found to be uneven. In Grade 10, the greatest emphasis was placed on the principles of religion, while the subsidiary duties of religion received the least attention. In Grades 11 and 12, the principles of religion similarly received the greatest attention, whereas ethics received the least. Within the category of the principles of religion, monotheism received the greatest emphasis in Grades 10 and 12, while prophethood was mentioned most frequently in Grade 11. In the Grade 10 Persian textbook, the greatest emphasis was placed on enjoining what is right; in Grade 11, on jihad; and in Grade 12, on forbidding what is wrong. Within the ethical category, the greatest emphasis was placed on honesty in Grade 10, integrity in Grade 11, and courage in Grade 12.

Keywords: *literature, religious beliefs, relationships, textbook, Persian language.*

How to cite: Bazund, A. & Heydari Sureshjani, M. (2027). A Reflection on the Relationship Between Literature and Religious Beliefs: A Case Study of Persian Textbooks for the Second Cycle of Secondary Education". *The Treasury of Persian Language and Literature*, 5(4), 1-25.

© 2027 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Submit Date: 03 May 2026

Revise Date: 26 July 2026

Accept Date: 02 August 2026

Initial Publish: 07 August 2026

Final Publish: 22 December 2027

مقدمه

در حالی که اندیشه انسان به بالاترین سطح پیشرفت رسیده است، قلب او به شدت در حال پسرفت است. اگر این جدایی دل از فکر و متلاشی شدن عواطف و احساسات انسان درمان نشود، به ظهور و بروز انواع بیماری‌ها، اضطراب، نگرانی‌ها، ناآرامی‌های روانی و اجتماعی و... منجر می‌شود. در چنین موقعیتی، دین و تربیت دینی است که عامل هدایت بشر در مسیر زندگی شده و او را به فطرت خود، که همان حق‌طلبی و کمال‌گرایی است، برمی‌گرداند و او را از انحطاط اخلاقی بازمی‌دارد. در این میان، توجه به تربیت دینی از اهمیت خاصی برخوردار است؛ بدین منظور، خداوند متعال انسان را به نیروی عقل و ابزار علم مجهز کرد و پیامبران را با براهین روشن و احکام و قوانین محکم برانگیخت و رسالت سنگین تعلیم و تربیت را بر عهده آنان قرار داد.

از آنجا که تعلیم و تربیت در سایه مکتب توحیدی و رسالت انبیای الهی تعریف و ترسیم می‌شود، اساسی‌ترین چشم‌انداز یک حکومت اسلامی، ایجاد بستر و گسترش آموزه‌های دینی برای رسیدن به هدف غایی خلقت است که با دین میسر می‌گردد. «دین اصول علمی، سنن و قوانین عملی و روش ویژه‌ای است که سعادت و صلاح دنیوی انسان را هماهنگ و همراه با کمال اخروی و حیات حقیقی جاودانی او تأمین می‌کند. از این رو، لازم است شریعت دربرگیرنده قوانینی باشد که به نیازهای دنیوی انسان نیز پاسخ گوید» (۱). بدیهی است بدون درک و شناخت صحیح از موقعیت زمان و عدم شناخت نیازهای امروز، نمی‌توان به مطالب درخور و شایسته‌ای دست یافت؛ به‌ویژه آنکه در شرایط اجتماعی حاضر، شاهد حضور نسلی جدید هستیم که زیبایی‌شناسی، سلیقه و رفتار آنان با نسل‌های گذشته تفاوت کرده است (۲). بایستی انتقال و القای مطالب به گونه‌ای حساب‌شده و دقیق صورت پذیرد؛ بنابراین، کاربرد ادبیات در کشور اسلامی عزیز ایران، به دلیل غنای عظیم محتوایی و ارتباط و همسویی با کتاب وحی و معارف الهی،

سرشار از ارزش‌های انسانی و اخلاقی همراه با مضامین بلند، در تعمیق مبانی اعتقادی، آموزه‌های دینی و معارف اسلامی، اثرات ارزنده و بنیادین داشته و در گرایش دانش‌آموزان به دین بی‌بدیل بوده است. دین اسلام بر تربیت به‌طور عام و تربیت دینی فرزندان به‌طور خاص تأکید و توصیه کرده است. رسول خدا (ص) می‌فرماید: «فرزندانتان را با سه ویژگی تربیت کنید: دوستی پیامبرتان، دوستی اهل‌بیت او و قرائت قرآن. همچنین می‌فرماید: به کودکان خود در هفت‌سالگی امر کنید که نماز بگذارند» (۳).

با توجه به اهمیت دین و دین‌ورزی و نقش دین در زندگی بشر، می‌توان مهم‌ترین و اساسی‌ترین حوزه تربیت را تربیت دینی دانست؛ زیرا این قلمرو تمام ابعاد وجودی انسان را دربر می‌گیرد. امروزه جهان دائماً و به‌سرعت در حال تغییر، دگرگونی و مکانیزه‌شدن است. برنامه درسی، به‌ویژه ادبیات، باید مبتنی بر آموزه‌هایی باشد که به واقعیت جهان، انسان، جایگاه انسان در جهان، خالق جهان و انسان و مبدأ و مقصد آفرینش مربوط می‌شود (۴). برنامه درسی، به‌منزله یک سند، فرایند و محتوای آموزشی را هدایت می‌کند که نقش مهمی در تربیت دانش‌آموزان در ابعاد مختلف دارد. هر اندازه این محتواهای آموزشی، مخصوصاً درس ادبیات، از غنای بیشتری برخوردار باشند، به همان میزان نقش ارتباطی و مؤثرتری در کیفیت آموزش و در نهایت تربیت دانش‌آموزان خواهند داشت.

کتب درسی، سنتی‌ترین و مهم‌ترین مرجع رسمی برای تعلیم و تربیت صحیح دانش‌آموزان هستند که در میان آنان جایگاه ویژه‌ای دارند و می‌توانند عامل مهمی در تقویت ویژگی‌های مختلف شخصیتی آنان باشند (۵). «در نظام‌های متمرکز آموزشی مانند ایران که تقریباً همه عوامل آموزشی براساس محتوای آنها تعیین و اجرا می‌شوند، کتاب‌های درسی در مقایسه با سایر نظام‌ها از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند؛ به همین دلیل، بررسی و تحلیل کتاب‌های درسی، راه‌حل بسیاری از مشکلات جاری آموزشی است» (۶).

اما اینکه مؤلفان این برنامه درسی تا چه اندازه به تقویت باورهای دینی، یعنی همان شکوفایی فطرت توحیدی در دانش‌آموزان، توجه نموده‌اند و ارتباطات دینی با دروس مدارس بیشتر بوده است و تا چه اندازه توانسته‌اند در این درس بصیرت دانش‌آموزان را تقویت کنند، موضوعی است که نیاز به بررسی دارد؛ لذا هدف این پژوهش، تحلیل محتوایی کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم با توجه به باورهای دینی، شامل اصول دین، فروع دین و اخلاق، است.

دین در زبان فارسی به معنای کیش، آیین، راه و روش است. موضوع دین و دین‌داری از نظر اسلام، به عنوان یک مسئله فطری و اجتماعی، جزء لاینفک زندگی بشری بوده است. بدین سبب، قرآن کریم به دنبال تعبیر «فَطَرَتَ اللَّهُ آلَتِي فَطَرَتِ النَّاسَ عَلَيْهَا» فرمود: «لَا تَبْدِيلَ لَخَلْقِ اللَّهِ» (روم: ۳۰).

تحقق هدف خلقت انسان در پرتو تعلیم و تربیت امکان‌پذیر و بهترین زمان تربیت، دوره نوجوانی است؛ جسم و جان نوجوان در این دوره، با شیوه‌های صحیح یا غلط، برای یک زندگی سازنده یا ویرانگر آماده می‌شود. اگر نوجوان دریابد دین نشان‌دهنده راه زندگی، سبب سعادت و عامل جلوگیری از فساد، انحراف و ضدارزش‌هاست، آنگاه عاشقانه‌پذیری دین و تعالیم دینی می‌شود. از آنجایی که نظام آموزشی در شکل‌گیری رفتار، منش، عادات و طرز فکر افراد بسیار تأثیرگذار است، بدون شک یکی از اهداف مدارس، تقویت دین‌داری در دانش‌آموزان است. مدارس مسئول تقویت چنین ویژگی‌هایی در دانش‌آموزان از طریق برنامه‌های درسی خود هستند. در این راستا، یکی از برنامه‌های درسی که در دوره‌های ابتدایی، متوسطه اول و متوسطه دوم ارائه می‌گردد، درس ادبیات فارسی است. برنامه درسی زبان و ادبیات فارسی در نظام آموزشی ایران اسلامی، جایگاهی ارزشمند دارد؛ چراکه از یک‌سو حافظ میراث فرهنگی و از سوی دیگر، مؤثرترین ابزار انتقال علوم، معارف، ارزش‌های اعتقادی، فرهنگی و ملی است. کتاب فارسی

بر بنیاد رویکرد عام «برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران»، یعنی شکوفایی فطرت توحیدی، استوار است و با توجه به عناصر پنج‌گانه، شامل علم، تفکر، ایمان، اخلاق و عمل، و جلوه‌های آن در چهار پهنه خود، خلقت و خالق و بر پایه اهداف «برنامه درسی فارسی»، سازمان‌دهی و تألیف شده است. احیای ارزش‌ها و ارتقای درک هویت دینی و ملی، از مهم‌ترین ویژگی‌های متون انتخابی در کتب فارسی به‌شمار می‌رود و سهم بسزایی دارد.

در اهمیت تربیت دینی می‌توان گفت که انگیزه بعثت انبیا بر همین هدف استوار است و قرآن کریم، که کتاب هدایت و رشد انسان است، در آیاتی به صراحت به تربیت دینی کودکان می‌پردازد و می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ (تحریم: ۶).

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، حفظ کنید.»

تجزیه و تحلیل کتاب‌های درسی به متصدیان و نویسندگان کتاب کمک می‌کند تا هنگام تهیه، گردآوری، انتخاب و بازنگری کتاب‌های درسی، تصمیمات آگاهانه‌تری بگیرند؛ لذا کتاب‌های درسی می‌توانند منبع قابل‌توجهی برای تربیت دینی و آموزش اعتقادی باشند، اما اینکه تا چه اندازه در کتاب‌های درسی به تربیت دینی و باورهای دینی توجه گردیده است، نکته‌ای است که نیاز به بررسی دارد.

اهداف تحقیق

تعیین میزان توجه به باورهای دینی در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم

سؤال‌های تحقیق

۱- تا چه میزان در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم به اصول دین، شامل توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد، توجه شده است؟

۲- تا چه میزان در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم به فروع دین، شامل نماز، روزه، خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف، نهی از منکر، تولی و تبری، توجه شده است؟

۳- تا چه میزان در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم به اخلاق، شامل درستکاری، امانت‌داری، شجاعت، صداقت و راستگویی، وفاداری، پایبندی به عهد، احترام به پدر و مادر و بزرگ‌ترها، تواضع و فروتنی و احسان و نیکوکاری، توجه شده است؟

روش تحقیق

با توجه به اینکه هدف این پژوهش، تحلیل محتوایی کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم با توجه به مؤلفه‌های اعتقادی بوده است؛ لذا این پژوهش:

از نظر هدف، کاربردی است: هدف اصلی پژوهش کاربردی، دستیابی به نتایج عملی، یافتن راه‌حل برای مشکلات واقعی، توسعه دانش کاربردی در یک زمینه خاص و ابداع ابزار و روش‌هایی برای انجام کار عملی است.

از نظر روش، تحقیق توصیفی از نوع تحلیل محتواست. تحلیل محتوا سه مرحله اصلی دارد: آماده‌سازی، سازمان‌دهی و بررسی پیام و پردازش داده‌ها. در این پژوهش، سومین مرحله تحلیل، یعنی پردازش داده‌ها، مورد توجه قرار گرفته است.

جامعه آماری این پژوهش، کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه، شامل پایه‌های دهم، یازدهم و دوازدهم، مشترک بین تمام رشته‌های متوسطه، در سال تحصیلی ۲۰۲۳-۲۰۲۴ است. در بخش یافته‌ها، به دلیل رعایت حجم مقاله، به نمونه‌های اندکی اکتفا شده است.

روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری

روش تعیین روایی ابزار این پژوهش بدین صورت بود که برای انتخاب مؤلفه‌ها و شاخص‌ها، از اسناد بالادستی حوزه تعلیم و تربیت و منابع مرتبط با اخلاق کار استفاده شد. پس از استفاده از منابع متعدد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های این پژوهش به تأیید پنج نفر

از متخصصان و صاحب‌نظران، شامل گروه آموزشی ادبیات فارسی و معارف اسلامی، رسید و نظرات اصلاحی آنان اعمال شد.

پس از تأیید روایی، برای بررسی پایایی چک‌لیست از تکنیک تحلیل مجدد استفاده شد. بدین نحو که پس از تهیه فرم نهایی، چند درس از کتاب فارسی هر پایه مشخص شد و به‌طور هم‌زمان، محقق و یک متخصص دیگر، دروس مشخص‌شده را تحلیل نمودند. سپس ضریب همبستگی بین این دو تحلیل، شامل محقق اصلی و متخصص دیگر، اندازه‌گیری و ضریب همبستگی بین داده‌های حاصل محاسبه شد.

پیشینه موضوع

حمیدی‌زاده و جنید، در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی»، نتیجه گرفتند که مؤلفه‌های هویت ملی بیشتر از هویت دینی دیده شده‌اند. از میان مؤلفه‌های فرعی هویت ملی، هویت اجتماعی و هویت فرهنگی بیشترین میزان توجه و هویت سیاسی کمترین میزان توجه را به خود اختصاص داده‌اند (7).

سلیمی، در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه از نظر ابعاد هویتی»، نتیجه گرفته است که توجه به هویت ملی در کتاب ادبیات فارسی وضعیت مطلوبی دارد و اولویت شاخص‌ها به سمت تقویت هویت ملی است و توجه به هویت‌های دینی کم‌رنگ است (8).

مولودپوری و همکاران، در پژوهشی با عنوان «بررسی تجارب معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد در باب تربیت دینی و عناصر آن»، نتیجه گرفتند که شناخت، جهت‌گیری و عمل به اصول، فروع، افراد و معادل‌های آنها، از اهداف تربیت دینی است (9).

التیامی‌نیا و شیرخانی، در پژوهشی با عنوان «واکاوی مضامین دینی کتاب‌های فارسی و نگارش دوره اول متوسطه»، نتیجه گرفتند که از مجموع هشت مصداق مضامین دینی، بیشترین فراوانی و توجه مربوط به ارزش‌های مذهبی با فراوانی ۸۱۳، نمادهای دینی با

فراوانی ۵۲۳، عقاید مذهبی با فراوانی ۸۱، شخصیت‌های مذهبی با فراوانی ۴۴ و آیات، احادیث و روایات با فراوانی ۲۵ بوده است (10).

بداللهی‌فر و همکاران، در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب روان‌شناسی پایه یازدهم بر مبنای عناصر پنج‌گانه برنامه درسی ملی، شامل تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق»، نتیجه گرفتند که در محتوای کتاب به عنصر تعقل ۲۹.۹۳ درصد، عنصر ایمان ۱۲.۴۱ درصد، عنصر علم ۱۴.۸۱ درصد، عنصر عمل ۳۸.۴۵ درصد و عنصر اخلاق ۴.۴۰ درصد اشاره گردیده است (11).

براتی و همکاران، در پژوهشی با عنوان «جایگاه توجه به مهدویت در محتوای کتاب‌های درسی نظام آموزش و پرورش عمومی ایران»، نتیجه گرفتند که در بُعد معرفی منجی موعود و یاران ایشان و بُعد ویژگی‌های حکومت حضرت مهدی (عج)، بیشترین توجه و در بُعد فلسفه وجود منجی، کمترین میزان توجه در محتوای کتاب‌های درسی وجود دارد (12).

محمودی، در پژوهشی با عنوان «جایگاه فروع دین در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول، شامل پیام‌های آسمان، مطالعات اجتماعی، فارسی و آمادگی دفاعی با دوازده جلد»، نتیجه گرفت که در مجموع، یافته‌های پژوهش بیانگر این است که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول، به‌طور متعادل و متوازن به فرائض فروع دین توجه نشده است (13).

محمودی، در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و دوم از نظر توجه به مؤلفه‌های مهدویت»، نتیجه گرفته است: در دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی، ۱۲۵ پاراگراف مربوط به موضوع مهدویت بوده است. در کتاب‌های درسی مشترک متوسطه دوم رشته‌های تجربی و ریاضی، ۸۷ پاراگراف در حوزه مهدویت بوده است (14).

محمودی و عسگری، در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و دوم از نظر توجه

به مؤلفه‌های مرتبط با امام رضا (ع)»، نتیجه گرفتند که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، ۸۳ مرتبه به مؤلفه‌های مرتبط با امام رضا (ع) توجه شده است. در دوره متوسطه اول، ۷۵ مرتبه به مؤلفه‌های مرتبط با امام رضا (ع) توجه شده است. در دوره متوسطه دوم، ۳۱ مرتبه به مؤلفه‌های مرتبط با امام رضا (ع) اشاره شده است (15). رنج‌دوست، در پژوهشی با عنوان «تبارشناسی کتاب‌های هدایای آسمانی از حیث انعکاس مفاهیم اصول دین، شامل توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد»، نشان داد که بین مجموع فراوانی‌های مشاهده‌شده و مورد انتظار مفاهیم مربوط به هریک از اصول دین در هدایای آسمانی دوره اول ابتدایی، تفاوت معناداری وجود دارد (4).

مزیدی و شفيعی، در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه بر مبنای مقوله‌های مفاهیم اساسی هفت‌گانه در کتاب راهنمای تدریس و مؤلفه‌های بیست‌وچهارگانه اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها»، نتیجه گرفتند که میزان توجه مؤلفان در تدوین محتوای کتاب‌ها، بیشتر معطوف به مقوله مبانی و اصول دین بوده است تا دیگر مقوله‌ها (16).

تعریف کتاب درسی و اهمیت و ضرورت آن

یکی از پرکاربردترین و مهم‌ترین ابزارهای آموزشی در سیستم‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان، کتاب درسی است (17). به مجموعه مطالبی که براساس یک برنامه درسی و برای دستیابی به اهداف آموزشی و تربیتی خاص نوشته می‌شود و مهم‌ترین ابزار آموزشی معلمان محسوب می‌شود، کتاب درسی گفته می‌شود. اهمیت و ضرورت تهیه کتب درسی به‌صورت علمی و مطابق با تربیت دینی بر هیچ‌کس پوشیده نیست و عامل اصلی دستیابی به اهداف تعلیم و تربیت به‌شمار می‌رود. کتاب‌های درسی بیشتر اوقات در طول روز مورد استفاده معلمان و دانش‌آموزان قرار می‌گیرند و گاهی اوقات توسط معلم به‌عنوان کل برنامه درسی مورد تأکید قرار می‌گیرند. به همین دلیل، این مطالب آموزشی

می‌تواند ارزش‌های دینی را در تمامی مقاطع تحصیلی، به‌ویژه دوره متوسطه، ارتقا دهد و ابزار مهمی در فرایند آموزش و یادگیری باشد (18). براساس مصوبه شورای عالی آموزش و پرورش و شورای عالی انقلاب فرهنگی، تحول ساختار جدید نظام آموزشی از سال ۲۰۱۲ آغاز شد. این ساختار به دو دوره شش‌ساله آموزش ابتدایی و آموزش متوسطه، که مجموعاً ۱۲ پایه تحصیلی است، تقسیم‌بندی شده است (18).

۱-۸- رابطه برنامه درسی و تربیت دینی

نظام آموزشی ایران، یکی از مهم‌ترین اهداف خود را تربیت دینی کودکان، نوجوانان و جوانان تعریف کرده است. بر این اساس، این نظام درصدد تربیت افرادی «مؤمن» و «متعهد» به مبانی تربیت اسلامی است که آن را در رفتار خود به نمایش می‌گذارند (19). تعلیم و تربیت و به‌تبع آن برنامه‌های درسی، برای ایجاد تغییر و تحول در افراد به‌کار گرفته می‌شوند. برنامه درسی، وسیله‌ای برای هدایت گام‌به‌گام انسان به‌سوی زندگی متعالی و کمال‌نهایی است که برگرفته از اسناد بالادستی و در رأس آنها سند تحول آموزش و پرورش است. «خانواده، حکومت یا دولت، رسانه و نهادها و سازمان‌های غیردولتی» ذکر شده است. سند، نقش دولت را در تربیت دینی پررنگ نشان داده است؛ هرچند به نقش خانواده اشاره شده است، اما در این میان، دولت‌محوری در تربیت دینی به‌خوبی واضح است (20).

یافته‌ها

در این قسمت، داده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند و همچنین یافته‌ها تحلیل و تفسیر شدند. نتایج این تجزیه و تحلیل به‌صورت توصیفی، با استفاده از نمودارها و جداول فراوانی، مورد بررسی قرار گرفت و در ادامه ارائه شده است.

برای بررسی ضریب اهمیت هریک از باورهای دینی، شامل اصول دین، فروع دین و اخلاق، از روش آنتروپی شانون استفاده شد؛ به این صورت که ابتدا توزیع فراوانی هر باور براساس برنامه درسی

فارسی دوره متوسطه دوم، شامل کتاب فارسی پایه دهم با ۸ فصل و ۱۵۰ صفحه، پایه یازدهم با ۸ فصل و ۱۵۴ صفحه و پایه دوازدهم با ۸ فصل و ۱۶۴ صفحه، مشتمل بر شعر، نثر، ترکیب شعر و نثر، فعالیت، شامل کارگاه متن‌پژوهی، گنج حکمت، روخوانی و شعرخوانی، و تصویرهایی که به باورهای دینی توجه کرده‌اند، مشخص شد و فراوانی آنها به دست آمد.

فارسی پایه دهم

درس یکم: چشمه

چشمه کوچک چو به آنجا رسید

وان همه هنگامه دریا بدید

خواست کز آن ورطه قدم درکشد

خویشتن از حادثه برتر کشد

لیک چنان خیره و خاموش ماند

کز همه شیرین‌سخنی گوش ماند

(اخلاق: تواضع و فروتنی)

درس دوم: از آموختن ننگ مدار

تا توانی، از نیکی کردن میاسا و خود را به نیکی و نیکوکاری به مردم نمای (اخلاق: احسان و نیکوکاری) و چون نمودی، به خلاف نموده مباش (اخلاق: صداقت و راستگویی)، به زبان دیگر مگو و به دل دیگر مدار، تا گندم‌نمای جوفروش نباشی، و اندر همه کاری داد از خویشتن بده، که هرکه داد از خویشتن بدهد، از داور مستغنی باشد (اخلاق: صداقت و راستگویی و عدالت).

رنج هیچ‌کس ضایع مکن و همه‌کس را به‌سزا حق‌شناس باش؛ خاصه قرابت خویش را (اخلاق: امانت‌داری، احترام به پدر و مادر و بزرگ‌ترها).

چندان‌که طاقت باشد، با ایشان نیکی کن (اخلاق: احسان و نیکوکاری) و پیران قبیله خویش را حرمت دار، ولیکن به ایشان مولع مباش تا همچنان‌که هنر ایشان همی‌بینی، عیب نیز بتوانی دید (اخلاق: احترام به بزرگ‌ترها).

درس سوم: پاسداری از حقیقت

نماز صبح شهادت گزارده‌ای (فروع دین: نماز).

آه، ای مرگ، تو معیار (اصول دین: معاد).

تو تنها تر از شجاعت (اخلاق: شجاعت)، پاسداری از حقیقت و

صداقت (اخلاق: شجاعت).

درس پنجم: بیداد ظالمان

هم مرگ بر جهان شما نیز بگذرد، آب اجل، زین کاروان سرا بسی

کاروان گذشت (اصول دین: معاد).

درس ششم: مهر و وفا

هر آن‌که جانب اهل وفا نگه دارد

خدایش در همه حال از بلا نگه دارد

(اخلاق: امانت‌داری، وفای به عهد)

دلا، معاش چنان کن که گر بلغزد پای

فرشته‌ات به دو دست دعا نگه دارد

(اخلاق: وفای به عهد)

چو گفتمش که دلم را نگاه دار، چه گفت؟

ز دست بنده چه خیزد؟ خدا نگه دارد

(اصول دین: توحید)

درس هفتم: جمال و کمال

در قرآن، قصه‌ها بسیار است، ولیکن قصه یوسف نیکوترین

قصه‌هاست (اصول دین: نبوت).

گفته‌اند «نیکوترین»، از بهر آن بود که یوسف صدیق وفادار بود

(اخلاق: راستگویی و صداقت) و یعقوب خرد او را به صبر

آموزگار بود و زلیخا در عشق و درد او بی‌قرار بود، و اندوه و

شادی در این قصه بسیار بود، و خبردهنده از او ملک جبار بود

(اصول دین: عدل).

قصه حال یوسف را نیکو، نه از حسن صورت او گفت؛ بلکه از

حسن سیرت او گفت، زیرا که نیکو خو بهتر هزار بار از نیکو روست

(اخلاق: درستکاری، صداقت و راستگویی).

پادشاه عالم خبر که داد در این قصه، از حسن سیرت او داد، نه از

حسن صورت او داد، تا اگر نتوانی که صورت خود را چون

صورت او گردانی، باری بتوانی که سیرت خود را چون سیرت او

گردانی (اخلاق: درستکاری).

ملک تعالی او را دولت بر دولت زیاد کرد و مملکت و نبوت،

زیادت بر زیاد کرد، تا عالمیان بدانند که هرگز کید کایدان با

خواست خداوند غیب‌دان برابر نیاید (اصول دین: نبوت).

درس هشتم: سفر به مصر

و از اول شعبان تا نیمه رمضان (فروع دین: روزه) آنجا بودیم و

آنچه آن اعرابی کرای شتر بر ما داشت، به سی دینار، هم این وزیر

بفرمود تا بدو دادند و مرا از آن رنج آزاد کردند. خدای،

تبارک و تعالی، همه بندگان خود را از عذاب قرض و دین فرج

دهاد، بحق الحق و اهل (اخلاق: وفای به عهد).

مردم بدانند که به شدتی که از روزگار پیش آید، نباید نالید و از

فضل و رحمت کردگار، جل جلاله و عم نواله، ناامید نباید شد که

او، تعالی، رحیم است (اصول دین: توحید).

درس نهم: کلاس نقاشی

در کلاس نشسته بودیم و چشم به راه معلم. «صاد» آمد. برپا شدیم

و نشستیم (اخلاق: احترام به بزرگ‌ترها).

درس دهم: دریادلان صف‌شکن

... همین بچه‌هایی که اکنون در حاشیه ارون‌درو گرد آمده‌اند و با

اشتیاق منتظر شب هستند تا به قلب دشمن بتازند (اخلاق:

شجاعت).

بعضی‌ها وضو می‌گیرند (فروع دین: نماز) و بعضی دیگر

پیشانی‌بندهایی را که رویشان نوشته‌اند «زائران کربلا» بر پیشانی

می‌بندند (اصول دین: امامت، فروع دین: جهاد). ... وصیت‌نامه

می‌نویسند: «حق‌الله را خدا می‌بخشد، اما وای از حق‌الناس» و تو

به‌ناگاه دلت می‌لرزد: آیا وصیت‌نامه‌ات را تنظیم کرده‌ای؟ (اصول

دین: معاد)

وسایل سنگین راه‌سازی را بار شناورها کرده‌اند تا به محض شکستن خطوط مقدم دشمن (فروع دین: جهاد)، بچه‌ها نیز همان بچه‌های صمیمی، بی‌تکلف، متواضع و ساده‌ای هستند که همیشه در مسجد و نماز جمعه و محل کارت و اینجا و آنجا می‌بینی (اخلاق: درستکاری، تواضع و فروتنی).

به‌راستی، آیا می‌خواهی سرباز رسول‌الله (ص) را بشناسی؟ (اصول دین: نبوت، فروع دین: جهاد)

دریادلان صف‌شکنی هستند که دل شیطان را از رعب و وحشت می‌لرزانند و در برابر قوه الهی آنان هیچ قدرتی یارای ایستایی ندارد. ساعتی بیش به شروع حمله نمانده است و اینجا آیینۀ تجلی همه تاریخ است. چه می‌جویی؟ عشق؟ همین جاست. چه می‌جویی؟ انسان؟ اینجا جاست. همه تاریخ اینجا حاضر است؛ بدر و حنین و عاشورا اینجا جاست (فروع دین: جهاد؛ اخلاق: شجاعت).

پیش از همه غواص‌ها، در سکوت شب، بعد از خواندن دعای فرج و توسل به حضرت زهرا (س) (اصول دین: امامت، فروع دین: تولی).

صف طویل رزمندگان تازه‌نفس... گاه‌به‌گاه گروهی از خط‌شکن‌ها را می‌بینی که فاتحانه، اما با همان تواضع و سادگی همیشگی و بی‌غرور، بعد از شبی پرحادثه بازمی‌گردند... (فروع دین: جهاد؛ اخلاق: شجاعت و تواضع).

طلبة جوانی با یک بلندگوی دستی، همچون وجدان جمع، فضای نفوس را با یاد خدا معطر می‌کند و دائم از بچه‌ها صلوات می‌گیرد (اصول دین: نبوت) و دشمن، در برابر ایمان جنود خدا، متکی به ماشین پیچیده جنگ است (فروع دین: جهاد؛ اخلاق: شجاعت).

وقتی اسوه تو آن «تمثیل وفاداری»، عباس بن علی (ع)، باشد (اخلاق: وفاداری)، او به عهدی که با ابوالفضل (ع) بسته، وفادار است (اخلاق: وفاداری). مبدا امام را تنها بگذاری (اصول دین: امامت، فروع دین: تولی).

آنها چه انسی با خاک گرفته‌اند و خاک، مظهر فقر مخلوق در برابر غنای خالق است. معنای آنکه در نماز پیشانی بر خاک می‌گذاری، همین است و تا با خاک انس نگیری، راهی به مراتب قرب نداری (اصول دین: توحید، اخلاق: تواضع، وفای به عهد).

آنها مجاهدان راه خدا (فروع دین: جهاد) و علم‌داران آن تحول عظیمی هستند که انسان امروز را از بنیان تغییر می‌دهد. آنها تاریخ آینده بشریت را می‌سازند و آینده بشریت، آینده الهی است (فروع دین: جهاد).

درس یازدهم: سرود

به خون گر کشی خاک من، دشمن من

بجوشد گل اندر گل از گلشن من

(اخلاق: شجاعت، وفاداری)

کجا می‌توانی ز قلبم ربایی

تو عشق میان من و میهن من؟

(اخلاق: شجاعت، وفاداری)

من ایرانی‌ام، آرمانم شهادت

تجلی هستی است جان‌کندن من

(فروع دین: جهاد)

نه تسلیم و سازش، نه تکریم و خواهش

بتازد به نیرنگ تو توسن من

(فروع دین: جهاد)

جز از جام توحید هرگز ننوشم

زنی گر به تیغ ستم گردن من

(اصول دین: توحید)

درس دوازدهم: رستم و اشکبوس

خروش سواران و اسبان ز دشت

ز بهرام و کیوان همی برگذشت

همه تیغ و ساعد ز خون بود لعل

خروشان دل خاک در زیر نعل

ای سرزمینی کز خاکت خوشه‌های گندم می‌روید و پیامبران	(اخلاق: شجاعت)
برمی‌خیزند (اصول دین: نبوت).	درس سیزدهم: گردآفرید
ای روزهای عاشورا (اصول دین: امامت؛ فروع دین: جهاد، اخلاق:	چو آگاه شد دختر گزدهم
شجاعت).	که سالار آن انجمن گشت کم
دریا متنی نیلگون است	زنی بود برسان گرد سوار
که علی آن را می‌نویسد	همیشه به جنگ اندرون نامدار
و مریم هر شب، روی شن‌ها	کجا بود نام او «گردآفرید»
به انتظار مهدی می‌نشیند	زمانه ز مادر چینی ناورید
(اصول دین: امامت)	(اخلاق: شجاعت)
درس هجدهم: عظمت نگاه	درس چهاردهم: طوطی و بقال
ناتانائیل، آنگاه که کتابم را خواندی، دلم می‌خواهد که این کتاب،	جمله عالم زین سبب گمراه شد
شوق پرواز را در تو برانگیزد. کاش کتابم به تو بیاموزد که بیشتر	کم کسی ز ابدال حق آگاه شد
از این کتاب، به خود پردازی (اصول دین: از طریق خودشناسی به	(فروع دین: تولی)
خداشناسی و توحید؛ فروع دین: امر به معروف).	درس شانزدهم: خسرو
ناتانائیل، هر آفریده‌ای نشانه خداوند است، اما هیچ آفریده‌ای	یک روز، میرزا مسیح‌خان، معلم انشا، که موضوع «عبرت» را برای
نشان‌دهنده او نیست. همین‌که آفریده‌ای نگاهمان را به خویش	ما معین کرده بود (اصول دین: معاد).
معطوف کند، ما را از راه آفریدگار بازمی‌گرداند (اصول دین:	تنها دلخوشی و دلگرمی و تنها پناه خسرو هم در زندگی، همین
توحید).	مادر بزرگ بود (اخلاق: احترام به پدر و مادر و بزرگ‌ترها؛ زنی
خدا در همه‌جا هست، در هر جا که به تصور درآید، و «نایافتنی»	با خدا (اصول دین: توحید)، نمازخوان (فروع دین: نماز)، مقدس.
است... (اصول دین: توحید)	با قربان و صدقه، خسرو را هر روز می‌نشاند و وادار می‌کرد قرآن
نیکوترین اندرز من این است: «تا آنجا که ممکن است، بار بشر را	برایش بخواند (اصول دین: توحید، نبوت، معاد).
به دوش گرفتن» (فروع دین: امر به معروف؛ اخلاق: احسان و	به صدای بلند می‌گفت: «الها! صد هزار مرتبه شکر» (اخلاق:
نیکوکاری).	امانت‌داری)، که «شکر نعمت، نعمت افزون کند» (اصول دین:
بدان که در لحظه لحظه روز می‌توانی خدا را به تمامی در تملک	توحید؛ اخلاق: وفای به عهد، تواضع و فروتنی).
خویش داشته باشی (فروع دین: به یاد خدا بودن در هر لحظه، یکی	درس هفدهم: سپیده‌دم
از مصادیق آن نماز است).	ای که ردای حسین را بر دوش و خورشید کربلا را در بر داری
به شامگاه چنان بنگر که گویی روز بایستی در آن فرومیرد و به	(اصول دین: امامت).
بامداد پگاه چنان بنگر که گویی همه‌چیز در آن زاده می‌شود (اصول	ای سرخ‌گل که فداکاری پیشه کردی (فروع دین: شهادت و
دین: معاد، اندیشه و باور به مرگ).	شجاعت).

جدول ۱. بررسی محتوای کتاب فارسی پایه دهم براساس باورهای دینی

فصل‌ها	عنوان درس	گنج حکمت/شعرخوانی/روخوانی	تصویر
فصل یکم:	درس یکم: چشمه: نیما یوشیج (علی اسفندیاری)	گنج حکمت: پیرایه خرد	دارد
ادبیات تعلیمی	درس دوم: از آموختن ننگ مدار (قابوس‌نامه روخوانی: دیوار	روخوانی: دیوار	--
فصل دوم:	درس سوم: پاسداری از حقیقت	گنج حکمت: دیورا عدل (سیاست‌نامه، خواجه نظام الملک توسی) شهر را از عدل دیوار کن و راه از ظلم و خوف پاک کن (اخلاق: عدالت)	--
ادبیات	درس چهارم: آزاد		
پایداری	درس پنجم: بیداد ظالمان	شعرخوانی همای رحمت (اصول دین: امامت)	دارد
فصل سوم:	درس ششم: مهر و وفا	گنج حکمت: حقه راز (اسرارالتوحید، محمد بن منور) اهلیت نگاه داشت اسرار حق	--
ادبیات غنایی	درس هفتم: جمال و کمال	شعرخوانی: بوی گل و ریحان‌ها	--
فصل چهارم:	درس هشتم: سفر به بصره	گنج حکمت: شبی در کاروان (فروع دین: نماز)	--
ادبیات سفر و زندگی	درس نهم: کلاس نقاشی	روخوانی: پیرمرد چشم‌ما بود	--
فصل پنجم:	درس دهم: دریادلان صف شکن	گنج حکمت: یک گام فراتر (اسرارالتوحید، محمد بن منور) سخنرانی ابوسعید ابوالخیر در طوس بعد از اینکه گفت: «خدایش پیام‌رزا هر کسی از آنجا که هست یک گام فراتر آید. (اصول دین: نبوت)	--
ادبیات انقلاب اسلامی	درس یازدهم: خاک آزداگان	روخوانی: شیرزنان ایرانی	--
فصل ششم:	درس دوازدهم: رستم و اشکبوس	گنج حکمت: عامل و رعیت (اخلاق: عدالت)	--
ادبیات حماسی	درس سیزدهم: گردآفرید	شعرخوانی: دلیران و مردان یاران زمین (فروع دین: جهاد)	--
فصل هفتم:	درس چهاردهم: طوطی و بقال	گنج حکمت: ای رفیق (اصول دین: نبوت)، (اخلاق: احسان و نیکو کاری)،	--
ادبیات داستانی	درس پانزدهم: درس آزاد		--
فصل هشتم:	درس شانزدهم: خسرو	روخوانی: طراران (اخلاق: درستکاری)	--
ادبیات جهان	درس هفدهم: سپیده دم	گنج حکمت: مزار شاعر تیمور لنگ و قبر شاعر و قبر چنگیزخان مغول عبرت-آموزی (اصول دین: معاد)، (اخلاق: احسان و نیکو کاری)	--
	درس هجدهم: عظمت نگاه	روخوانی: سه پرسش (اخلاق: احسان و نیکو کاری)	دارد

فارسی پایه یازدهم

دگر روز باز اتفاق افتاد / که روزی رسان قوت روزش بداد (اصول

دین: عدل الهی)

درس یکم: نیکی

یقین، مرد را دیده بیننده کرد / شد و تکیه بر آفریننده کرد

یکی روبهی دید بی‌دست و پای / فروماند در لطف و صنع خدای

زنخندان فرو برد چندی به جیب / که بخشنده روزی فرستد ز غیب

(اصول دین: عدل الهی)

بگیر ای جوان دست درویش پیر / نه خود را بیفگن که دستم بگیر
(اخلاق: احسان و نیکوکاری)

کسی نیک بیند به هر دو سرای / که نیکی رساند به خلق خدای
(اصول دین: معاد، اخلاق: احسان و نیکوکاری)

درس دوم: قاضی بست
از قضای آمده، پس از نماز (فروع دین: نماز)

اما ایزد رحمت کرد پس از نمودن قدرت و سوری و شادی‌ای به
آن بسیاری، تیره شد (اصول دین: عدل)

چون پادشاه را سلامت یافتند، خروش و دعا بود از لشکری و
رعیت و چندان صدقه دادند که آن را اندازه نبود. (فروع دین:
زکات)

مثال داد تا هزار هزار درم به غزنین و دو هزار هزار درم به دیگر
ممالک، به مستحقان و درویشان دهند شکر این را ... (فروع دین:
زکات)

سخت شاد شد و سجده شکر کرد خدای را عز و جل بر (اخلاق:
وفاداری به عهد)

و پس از نماز، کس فرستاد (فروع دین: نماز)
درس سوم: در امواج سند

به پاس هر وجب خاکی از این ملک / چه بسیار است، آن سرها
که رفته (اخلاق: امانتداری، شجاعت)

ز مستی بر سر هر قطعه زین خاک / خدا داند چه افسرها که رفته
(فروع دین: جهاد)

درس پنجم: آغازگری تنها
خط مقدم دفاع در برابر دست درازی‌های همسایه شمالی ایران،
یعنی روسیه بود (فروع دین: جهاد؛ اخلاق: امانتداری).

مردم با سنگ پاره، چوب دستی و ابزار دهقانی، در برابر متجاوزان
ایستادند و سینه‌ها را سپر گلوله‌های آتشین ساختند. جوادخان
همراه برادران و فرزندان، چندین بار، خود را بیرون از حصار به
صف آتش دشمن زد و حماسه‌ها آفریدند. (اخلاق: شجاعت)

شهر عرصه روز محشر را به خاطر می‌آورد. (اصول دین: قیامت و
معاد)

عشق به میهن و دفاع از حریم زندگی و هستی هم وطنانشان به
اینجا کشانده بود... امیدوار می‌کرد. (اخلاق: شجاعت)

افسران و فرماندهان شجاع، هم سنگران و یاران... (اخلاق:
شجاعت)

دلاوری‌ها و جان فشانی‌های سربازان فداکار و شما افسران عزیز،
علی‌رغم محرومیت‌های فراوان تا به آنجا بود که دشمن را هم به
تحسین و اعجاب واداشت. (اخلاق: شجاعت)

درس ششم: پرورده عشق
گفتند به اتفاق یک سر / کز کعبه گشاده گردد این در (فروع دین:
حج)

چون موسم حج رسید برخاست / اشتر طلبید و محمل آراست
(فروع دین: حج)

آمد سوی کعبه سینه پر جوش / چون کعبه نهاد حلقه بر گوش
(فروع دین: حج)

یارب به خدایی خدایت / وانگه به کمال پادشاییت (اصول دین:
توحید)

درس هفتم: باران محبت
محتوای این درس در خلقت انسان است اسامی خداوند و
فرشتگان در این درس به دفعات تکرار شده ولی با آنچه موضوع
پژوهش است سنخیتی ندارد.

درس هشتم: در کوی عاشقان

هنگامی که بهاء ولد، مناسک حج را به پایان برد (فروع دین: حج)
پادشاهی دانا و صاحب بصیرت و عالم پرور و محیطی آرام و آزاد
داشت، بدان نواحی هجرت گزید. مردم آن سرزمین، علاقه فراوانی
به او یافتند و سلطان نیز، بی‌اندازه، او را گرامی می‌داشت. (اخلاق:
احترام به بزرگان) و شاگردان و پیروان بسیاری از حضورش بهره

- می‌بردند و مردم روزگار بر تقوا و زهد او متفق بودند. (اخلاق: درستکاری)
- ما به فلک بوده‌ایم یار ملک بوده‌ایم / باز همان جا رویم جمله که آن شهر ماست (اصول دین: معاد)
- دردی است غیر مردن کان را دوا نباشد / پس من چگونه گویم کاین درد را دوا کن (اصول دین: معاد)
- در تشییع پیکر مولانا و خاک سپاری، حاضر شدند و همدردی کردند و بسیار گریستند و بر مولانا نماز خواندند. (فروع دین: نماز)
- کدام دانه فرورفت در زمین که نرست؟ / چرا به دانه انسانیت این گمان باشد؟! (اصول دین: معاد)
- درس نهم: ذوق لطیف
- حتی وقتی از آخرت و عوارض مرگ سخن می‌گفت، گفتارش با مقداری ظرافت و نقل و داستان همراه بود. (اصول دین: معاد)
- از این مادر بزرگ (مادر پدر) زیاد حرف می‌زدند که عمر درازی کرده و سخنان جذابی گفته‌بود به او می‌گفتند مادر جون ورد زبان‌شان بود مادر جون این طور گفت، مادر جون آن‌طور گفت. (اخلاق: احترام به بزرگ‌ترها)
- درس دهم: بانگ جرس
- دریادلان راه سفر در پیش دارند / پا در رکاب راهوار خویش دارند (فروع دین: شجاعت)
- گاه سفر شد باره بر دامن برانیم / تا بوسه گاه وادی ایمن برانیم (فروع دین: جهاد)
- فرمان رسید این خانه از دشمن بگیرد / تخت و نگین از دست اهریمن بگیرد (فروع دین: جهاد)
- فرض است فرمان بردن از حکم جلودار / گر تیغ بارد، گو ببارد، نیست دشوار (فروع دین: جهاد؛ اخلاق: شجاعت)
- تکبیر زن، لَبیک گو بنشین به رهوار (اصول دین: توحید)
- درس یازدهم: یاران عشق
- بیا عاشقی را رعایت کنیم / ز یاران عاشق حکایت کنیم (فروع دین: جهاد؛ اخلاق: شجاعت)
- درس دوازدهم: کاوه دادخواه
- در داستان‌های حماسی ایران و اساطیر باستان، چهره انقلابی کاوه آهنگر بی‌نظیر است و پیش‌بند چرمین او که بر نیزه کرد. (فروع دین: جهاد؛ اخلاق: شجاعت)
- هنر خوار شد، جادوی ارجمند / نهان راستی، آشکارا گزند (اخلاق: صداقت)
- خروشید کای پایمردان دیو / بُریده دل از ترس گیهان خدیو (اخلاق: شجاعت)
- همی بر خروشید و فریاد خواند / جهان را سراسر، سوی داد خواند (اصول دین: عدل)
- خروشان همی رفت نیزه به دست / که ای نامداران یزدان پرست (اصول دین: توحید؛ فروع دین: شجاعت)
- پوید کاین مهتر آهرمن است / جهان آفرین را به دل، دشمن است (فروع دین: تبری)
- درس چهاردهم: حمله حیدری
- حبیب خدای جهان آفرین نگه کرد بر روی مردان دین (اصول دین: توحید، نبوت)
- به جز بازوی دین و شیر خدا / که شد طالب رزم آن اژدها (اصول دین: امامت)
- بر مصطفی بهر رخصت دوید (اصول دین: نبوت)
- فلک باخت از سهم آن جنگ رنگ / بود سهمگین جنگ شیر و پلنگ (اخلاق: شجاعت)
- شیر شجاع، جانشین پیامبر و نهنگ دریای حق، حضرت علی (ع)، (اصول دین: امامت؛ اخلاق: شجاعت)
- به نام خدای جهان آفرین / بینداخت شمشیر را شاه دین (اصول دین: توحید، امامت)
- درس پانزدهم: کبوتر طوق‌دار

مطوقه گفت: جای مجادله نیست؛ چنان باید که همگان استخلاص	اما خاموشی دریا و هیاهوی خاک و موسیقی آسمان را در خود دارد
یاران را مهم تر از تخلص خود شناسند و حالی صواب آن باشد	(اخلاق: وفاداری)
که جمله به طریق تعاون قوتی کنید تا دام از جای بگیریم که	درس هجدهم: خوان عدل
رهايش ما در آن است. (فروع دین: امر به معروف؛ اخلاق: تواضع	شرق از آن خداست / غرب از آن خداست / و سرزمین های شمال
و فروتنی)	و جنوب نیز / آسوده در دستان خداست. (اصول دین: توحید)
درس شانزدهم: قصه عینکم	اوست که عادل مطلق است / و خوان عدل خود را بر همگان
چون با کسی رودربایستی نداشت، رُک و راست هم بود و عیناً	گسترده (اصول دین: عدل)
عیب دیگران را پیش چشمشان می گفت: ننه خیلی او را دوست	و تو شکر خدا کن، به هنگام رنج / و شکر او کن، به وقت رستن
می داشت. خلاصه، مهمان عزیزی بود. (اخلاق: احترام به	از رنج (اخلاق: وفاداری، پای بندی به تعهد)
بزرگترها)	او اختران را در آسمان نهاده / تا به برّ و بحر نشانمان باشند / تا
درس هفدهم: خاموشی دریا	نگه به فرازاها دوزیم / تا از این ره، لذت اندوزیم. (اصول دین:
اما چراغدان را هم، که همیشه صبورانه در سایه می ایستد، از یاد	توحید)
میر. (اخلاق: وفاداری)	

جدول ۲. بررسی محتوای کتاب فارسی پایه یازدهم بر اساس باورهای دینی

فصل ها	عنوان درس	گنج حکمت/شعرخوانی/روخوانی	تصویر
فصل یکم:	درس یکم: نیکی	گنج حکمت: همت	--
ادبیات تعلیمی	درس دوم: قاضی بست	شعرخوانی: زاغ و کبک	--
فصل	درس سوم: در امواج سند	گنج حکمت: چو سرو باش (اخلاق: احسان و نیکو کاری و عدالت)	--
دوم:	درس چهارم: آزاد		
ادبیات پایداری	درس پنجم: آغازگری تنها	روخوانی: تا غزل بعد... (اخلاق: احسان و نیکو کاری، وفاداری) (فروع دین: دارد	
		جهاد)	
فصل سوم:	درس ششم: پرورده عشق	گنج حکمت: مردان واقعی	--
ادبیات غنایی	درس هفتم: باران محبت	شعر خوانی: آفتاب حسن (اصول دین: امامت)	--
فصل چهارم:	درس هشتم: در کوی عاشقان	گنج حکمت: چنان باش (اخلاق: درستکاری)	دارد
ادبیات سفر و ز	درس نهم: ذوق لطیف	روخوانی: میثاق دوستی	--
ندگی			
فصل پنجم:	درس دهم: بانگ جرس	گنج حکمت: به یاد ۲۲ بهمن	--
ادبیات انقلاب	درس یازدهم: یاران عشق	شعرخوانی: صبح بی تو	--
اسلامی			
فصل ششم:	درس دوازدهم: کاوه دادخواه	گنج حکمت: کاردانی	--
ادبیات ماسی	درس سیزدهم: درس آزاد		--
فصل هفتم:	درس چهاردهم: حمله حیدری	شعر خوانی: وطن (اخلاق: وفاداری)	دارد
ادبیات داستانی	درس پانزدهم: کبورت طوق دار	گنج حکمت: مهمان ناخوانده	--
	درس شانزدهم: قصه عینکم	روخوانی: دیدار	--
فصل هشتم:	درس هفدهم: خاموشی دریا	گنج حکمت: تجسم عشق (اصول دین: معاد)، (اخلاق: احسان و نیکو کاری)	--
ادبیات جهان	درس هجدهم: خوان عدل	روخوانی: آذرباد	--

فارسی پایه دوازدهم

درس یکم: شکر نعمت

منت خدای را عزّ و جل که طاعتش موجب قربت است و به شکر

اندرش مزید نعمت. (اصول دین: توحید)

هر نفسی که فرو می رود ممدّ حیات است و چون بر می آید مفرّج

ذات. پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمت

شکری واجب. (فروع دین: نماز، زکات)

از دست و زبان که بر آید / کز عهده شکرش به درآید (اخلاق:

وفای به عهد)

«اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَ قَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ» (اصول دین:

نبوت)

بنده همان به که ز تقصیر خویش / عذر به درگاه خدای آورد

(اخلاق: صداقت و راستگویی)

باران رحمت بی حسابش همه را رسیده و خوان نعمت بی دریغش

همه جا کشیده (اصول دین: عدل)

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند / تا تو نانی به کف

آری و به غفلت نخوری (اصول دین: عدل)

همه از بهر تو سرگشته و فرمانبردار / شرط انصاف نباشد که تو

فرمان نبری (اصول دین: توحید؛ اخلاق: وفاداری)

شفیع مطاع نبی کریم / قسیم، جسیم، نسیم، وسیم (اصول دین:

نبوت)

یکی از عارفان که در حال مراقبت بود و در کشف حقایق عرفانی

غرق شده بود. (فروع دین: نماز)

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز / کان سوخته را جان شد و

آواز نیامد (اخلاق: وفاداری، وفای به عهد)

درس دوم: مست و هوشیار

کار شرع کار درهم و دینار نیست (فروع دین: نهی از منکر)

درس سوم: آزادی

نالۀ مرغ اسیر این همه بهر وطن است. (اخلاق: وفاداری)

انصاف و عدل داشت موافق بسی ولی / چون فرّخی موافق ثابت

قدم نداشت (اخلاق: عدالت، درستکاری)

درس پنجم: دماوندیه

زین بی خردان سِفله بستان / دادِ دلِ مردمِ خردمند (اصول دین:

عدل، فروع دین: شجاعت، جهاد)

درس ششم: نی نامه

روزها گر رفت، گو رو، باک نیست / تو بمان، ای آنکه جز تو پاک

نیست (اصول دین: توحید)

درس هفتم: در حقیقت عشق

ای عزیز، به خدا رسیدن فرض است و لابد هرچه به واسطه آن به

خدا رسند، فرض باشد به نزدیک طالبان. عشق، بنده را به خدا

برساند؛ پس عشق از بهر این معنی، فرضِ راه آمد. (اصول دین:

توحید، فروع دین: تولی)

این حدیث گوشدار که مصطفی (ص) گفت (اصول دین: نبوت)

درس هشتم: از پاریز تا پاریس

خاکی است که رنگین شده از خون ضعیفان / این ملک که بغداد

و ری اش نام نهادند (فروع دین: جهاد)

درس نهم: کویر

مرحوم حاجی ملاهادی سبزواری آخرین فیلسوف از سلسله

حکمای بزرگ اسلام مقامی بلند و شخصیتی نمایان داشت. (اخلاق:

احترام به بزرگان)

و از آن است که پیامبران همه از اینجا برخاسته اند و به سوی شهرها

و آبادی ها آمده اند (اصول دین: نبوت)

محمد و دیدن صحرایی که آواز پر جبرئیل همواره در زیر غرّفه

بلند آسمانش به گوش می رسد و حتّی درختش، غارش، کوهش،

هر صخره سنگش و سنگریزه اش آیات وحی را بر لب دارد و

زبان گویای خدا می شود. (اصول دین: نبوت)

شاهراه علیراه کعبه، راهی که علی از آن به کعبه می رود. (اصول

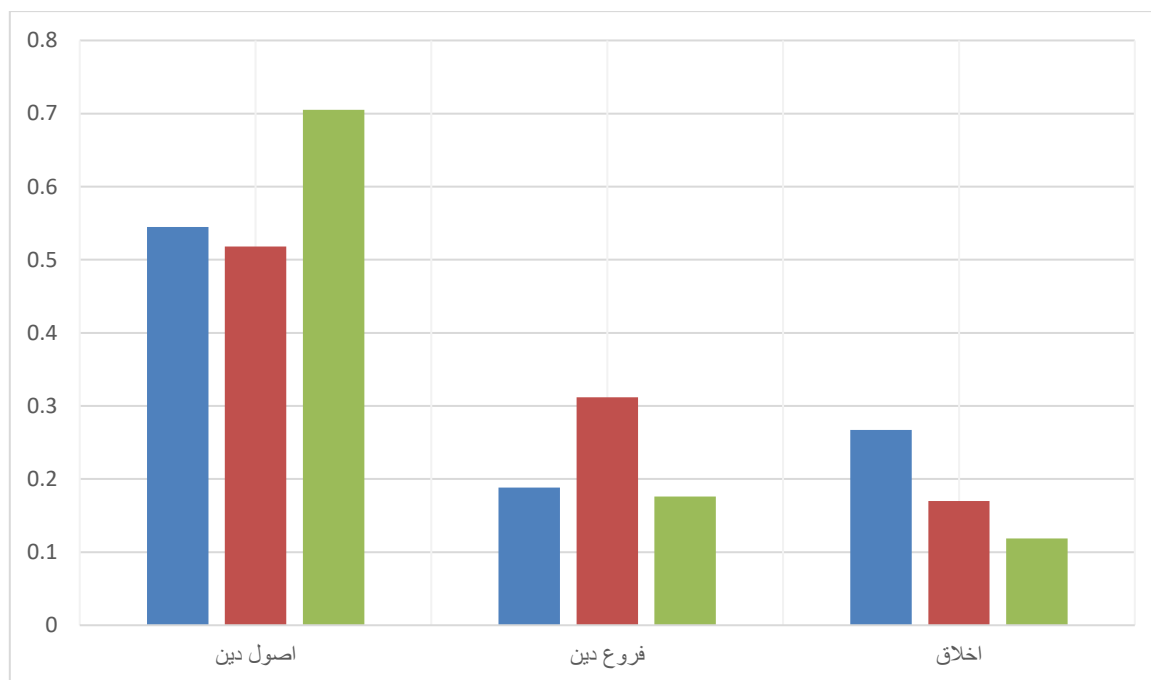
دین: امامت)

درس دهم: فصل شکوفایی	ور ایدون که زین کار هستم گناه / جهان آفرینم ندارد نگاه (اصول دین: معاد)
دیروز اگر سوخته‌ای دوست غم برگ و بار من و تو / امروز می‌آید از باغ، بوی بهار من و تو (اخلاق: وفاداری)	چو بخشایش پاک یزدان بود / دم آتش و آب یکسان بود (اصول دین: معاد)
درس یازدهم: آن شب عزیز	همی داد مژده یکی را دگر / که بخشود بر بی‌گناه دادگر (اصول دین: عدل)
تکبیر (اصول دین: توحید) صلوات (اصول دین: نبوت)	چو پیش پدر شد سیاوش پاک (اخلاق: درستکاری، تواضع و فروتنی)
فکر می‌کنید امام حسین (ع) ما را دوست داشته باشد. (اصول دین: امامت، فروع دین: تولی)	درس چهاردهم: سی مرغ و سیمرغ
همیشه بر همه چی‌تان مسلط باشید. نگذارید که هیچ تمایل و خواسته‌ای بر شما مسلط شود. (فروع دین: امر به معروف و نهی از منکر)	این همه نقش و نگار که در جهان هست، هریک پرتوی از آن پرتو است! (اصول دین: توحید)
تکبیر گفتند (اصول دین: توحید)	بعد از این وادی توحید آیدت / منزل تقرب و تجرید آیدت (اصول: توحید)
شما شهادتین گفتید و یک بار امام زمان را صدا زدید و خاموش شدید، آخرین کلامتان یا مهدی بود. (اصول دین: توحید، امامت، فروع دین: تولی، اخلاق: شجاعت) در وصف شهید سرافراز محسن حججی	ای نسخه نامه الهی که تویی / ای آیینه جمال شاهی که تویی / بیرون ز تونیست هر آنچه در عالم هست / از خود بطلب هر آنچه خواهی که تویی (اصول دین: امامت؛ فروع دین: تولی)
درس دوازدهم: گذر سیاوش از آتش	درس شانزدهم: کباب غاز
که من راست گویم به گفتار خویش (اخلاق: صداقت و راستگویی)	پیش خودم گفتم چنین روز مبارکی صله ارحام نکنی، کی خواهی - کرد؟ (اخلاق: احسان، احترام به بزرگترها)
که دوزخ مرا زین سخن گشت خوار (اصول دین: معاد)	درس هفدهم: خنده تو
همسر نیکو نهادش (اخلاق: درستکاری)	هوا را از من بگیر، خنده ات را نه (اخلاق: وفاداری)
بر آن چهر خندانش گریان شدند (اخلاق: وفاداری)	
سر پر ز شرم و بهایی مراست / اگر بی‌گناهم رهایی مراست (اخلاق: درستکاری)	

جدول ۳. بررسی محتوای کتاب فارسی پایه دوازدهم بر اساس باورهای دینی

فصل‌ها	عنوان درس	گنج حکمت/شعرخوانی/روخوانی	تصویر
فصل یکم:	درس یکم: شکر نعمت	گنج حکمت: گمان	--
ادبیات تعلیمی	درس دوم: مست و هشیار	شعرخوانی: در مکتب حقایق (اصول دین: توحید)	--
فصل دوم:	درس سوم: آزادی	گنج حکمت: خاکریز	--
ادبیات	درس چهارم: آزاد		
پایداری	درس پنجم: دماوندیه	روخوانی: جاسوسی که الاغ بود (اخلاق: احسان و نیکوکاری، شجاعت) (فروع دین: جهاد)	دارد

فصل سوم:	درس ششم: نی نامه	گنج حکمت: آفتاب جمال حق (فروع دین: امر به معروف)	--
ادبیات غنایی	درس هفتم: در حقیقت عشق	شعر خوانی: صبح ستاره باران (اخلاق: احسان و نیکو کاری)	--
فصل چهارم:	درس هشتم: از پاریز تا پاریس	گنج حکمت: سه مرکب زندگی (فروع دین: نماز و شکر گذاری از خدا)	دارد
ادبیات سفر و زندگی	درس نهم: کویر	روخوانی: بوی جوی مولیان (اخلاق: وفاداری)	--
فصل پنجم	درس دهم: فصل شکوفایی	گنج حکمت: تیرانا (اخلاق: احسان و نیکو کاری)	--
ادبیات انقلاب اسلامی	درس یازدهم: آن شب عزیز	شعر خوانی: شکوه چشمان تو (فروع دین: جهاد: اخلاق: شجاعت)	--
فصل ششم:	درس دوازدهم: گذر سیاوش از آتش	گنج حکمت: به جوانمردی کوش (اخلاق: احسان و نیکو کاری، درستکاری)	--
ادبیات حماسی	درس سیزدهم: خوان هشتم	شعر خوانی: ای میهن (اخلاق: وفاداری)	--
فصل هفتم:	درس چهاردهم: سی مرغ و سیمرغ	گنج حکمت: کلان تر و اولی تر	--
ادبیات داستانی	درس پانزدهم: درس آزاد	شعر خوانی: ارمیا (فروع دین: جهاد) (اخلاق: شجاعت) (اخلاق: وفاداری، وفای به عهد)	--
فصل هشتم:	درس شانزدهم: کباب غاز	روخوانی: دیدار	--
ادبیات جهان	درس هفدهم: خنده تو	گنج حکمت: مسافر	--
	درس هجدهم: عشق جاودانی	روخوانی: آخرین درس (اخلاق: احترام به بزرگان معلم)	--

شکل ۱. نمودار ضریب اهمیت توجه به باورهای دینی در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم

نمودار فوق نشان می‌دهد که:

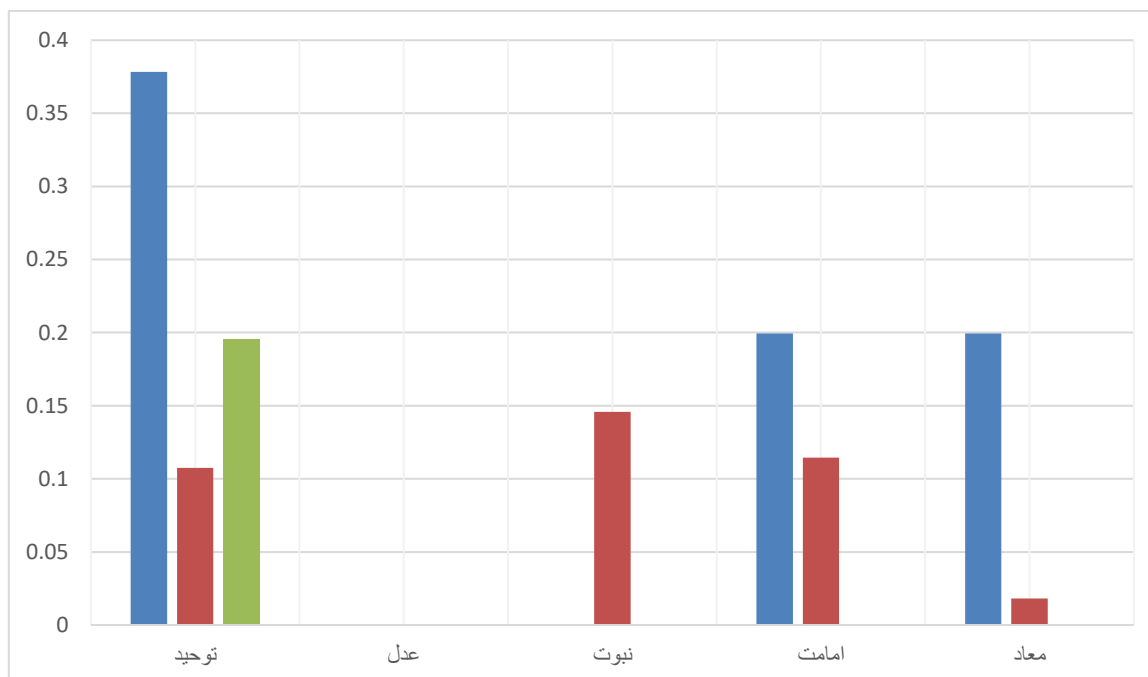
در برنامه درسی فارسی پایه یازدهم بیشترین میزان توجه (۰.۵۱۸۳) مربوط به اصول دین و کم‌ترین میزان توجه (۰.۱۶۹۸) مربوط به اخلاق بوده‌است.

در برنامه درسی فارسی پایه دهم بیشترین میزان توجه (۰.۵۴۴۹) مربوط به اصول دین و کم‌ترین میزان توجه (۰.۱۸۸۲) مربوط به فروع دین بوده‌است.

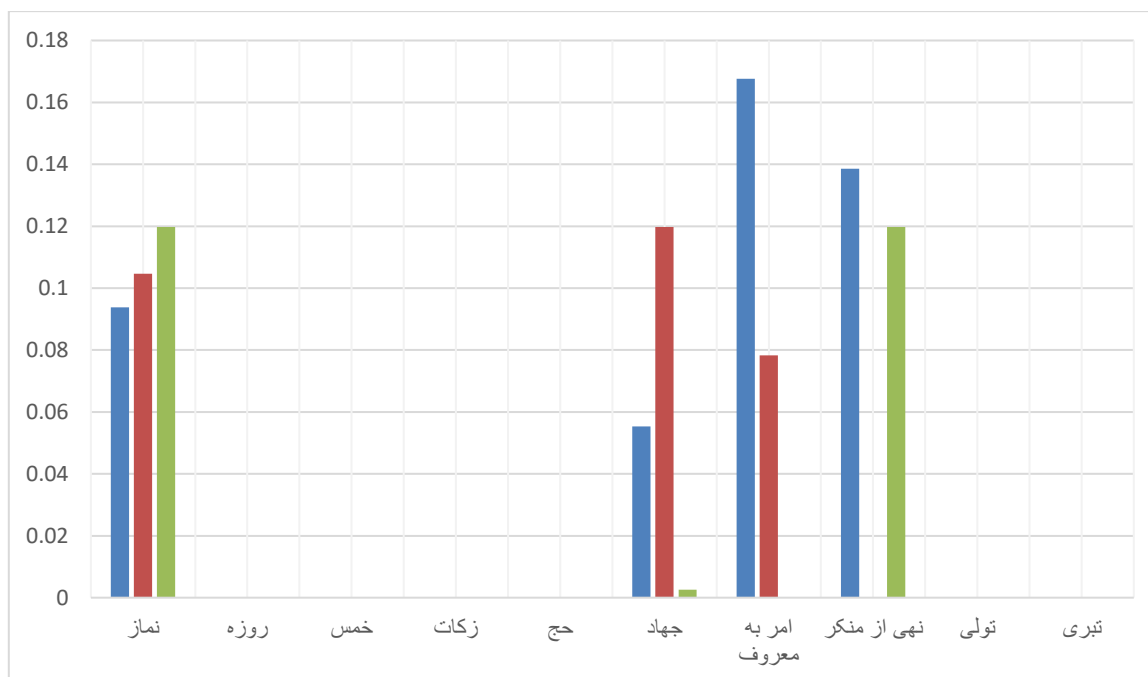
در برنامه درسی فارسی پایه دوازدهم بیشترین میزان توجه

(۰.۷۰۵۲) مربوط به اصول دین و کمترین میزان توجه (۰.۱۱۸۶)

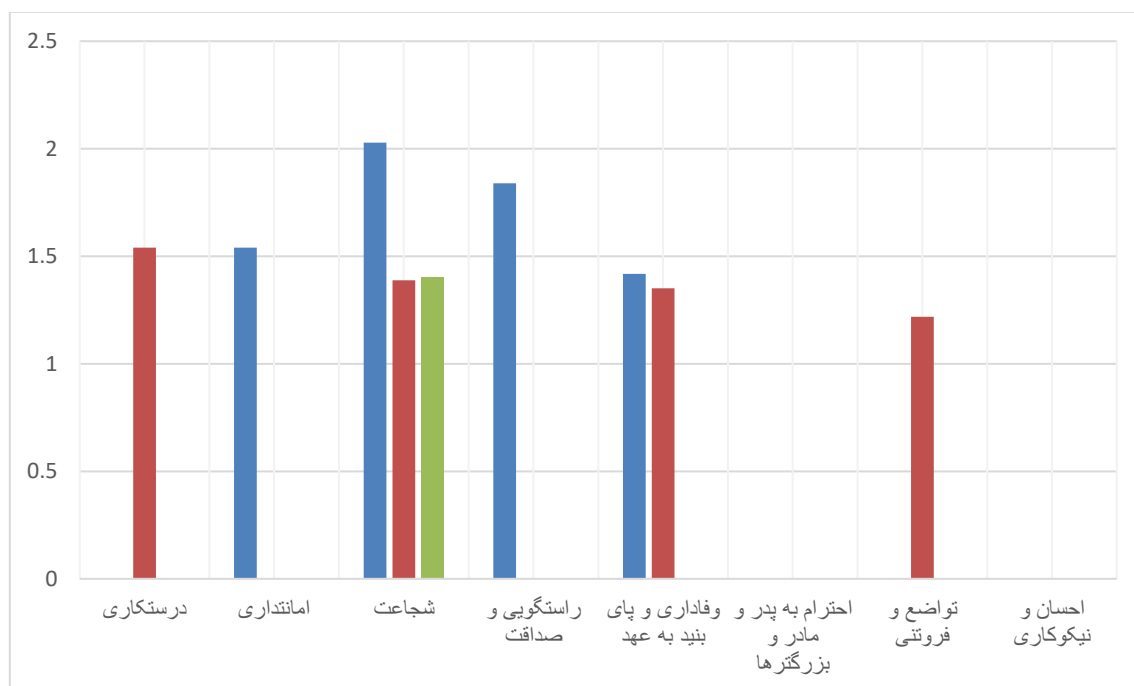
مربوط به اخلاق بوده است.

شکل ۲. نمودار ضریب اهمیت توجه به اصول دین در کتابهای فارسی دوره دوم متوسطه

شکل ۳. نمودار ضریب اهمیت توجه به فروع دین در کتابهای فارسی دوره دوم متوسطه

شکل ۴. نمودار ضریب اهمیت توجه به اخلاق در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم

نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش تعیین میزان توجه کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم به مؤلفه‌های اعتقادی و ارتباط ادبیات با دین بوده است. همانطور که یافته‌های پژوهش نشان داده است میزان توجه به باورهای دینی (اصول دین، فروع دین و اخلاق) در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم متوازن نیست به نحوی که بیشترین میزان توجه مربوط به پایه دهم و کم‌ترین میزان توجه مربوط به پایه دوازدهم بوده است. در بین مؤلفه‌های سه‌گانه (اصول دین، فروع دین و اخلاق) در هر سه پایه تحصیلی (دهم، یازدهم و دوازدهم) بیشترین میزان توجه به اصول دین بوده است. همچنین ضرایب اهمیت نیز نشان داده است که در پایه‌های دهم، یازدهم و دوازدهم بیشترین میزان توجه اصول دین به توحید بوده است. در پایه دهم مصادیقی از عدل و نبوت، در پایه یازدهم عدل و در پایه دوازدهم عدل، نبوت، امامت و معاد مشاهده نشده است. در رابطه با فروع دین، در پایه دهم به امر به معروف، نهی از منکر، نماز و جهاد، در پایه یازدهم جهاد، نماز و امر به معروف و در پایه دوازدهم نهی از منکر، نماز و جهاد بوده است و به برخی از ابعاد فروع دین همچون

روزه، خمس، زکات، حج، تولی و تبری توجه نشده است. در رابطه با اخلاق نیز وضعیت به همین منوال است در پایه دهم تنها به امانتداری، شجاعت، راستگویی و صداقت و وفاداری توجه شده است. در پایه یازدهم به درستکاری، شجاعت، وفاداری و در پایه دوازدهم تنها به شجاعت توجه شده است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت برخی از ابعاد باورها/اخلاق در کتاب‌های فارسی مغفول مانده است. به ویژه در پایه دوازدهم که تنها به یکی از ابعاد اخلاق توجه شده است. براساس یافته‌های این پژوهش توجه کتاب‌های فارسی به باورهای دینی متوازن نمی‌باشد. این توزان نه تنها در بین باورهای دینی (اصول دین، فروع دین و اخلاق) در یکی از پایه‌های تحصیلی کاملاً مشهود است؛ بلکه در پایه‌های مختلف نیز این عدم توازن به چشم می‌خورد. به نحوی که در پایه دوازدهم کم‌ترین توجه صورت گرفته است و در پایه دهم بیشترین میزان توجه بوده است. گرچه هدف کلی نظام آموزشی تربیت دینی است ولی این وظیفه کل نظام آموزشی است به نحوی که همه دروس، فعالیت‌ها و برنامه‌های مدرسه را نیز در برمی‌گیرد. نکته قابل توجه دیگر آن است که استاندارد مشخصی برای میزان توجه کتاب‌های

اعیاد، محتوای آموزشی) بررسی شده و سهم هر عامل در تربیت دینی مشخص گردد.

۳- پیشنهاد می‌گردد طی پژوهشی نقاط ضعف و قوت مدارس در تربیت دینی مشخص گردد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

EXTENDED ABSTRACT

Religion and literature have historically developed through a close and multidimensional relationship grounded in their shared use of language, symbolism, narrative, imagination, and meaning-making. Literary texts frequently draw upon sacred narratives, religious concepts, ethical teachings, and doctrinal beliefs, while religious discourse often employs literary devices to communicate abstract truths and shape individual and collective consciousness. Within educational systems, this relationship becomes particularly significant because textbooks function not merely as instructional resources but also as cultural instruments through which values, identities, beliefs, and patterns of conduct are transmitted to younger generations. In the Iranian educational system, Persian-language and literature textbooks occupy a central position because they simultaneously preserve the literary and cultural heritage of the country and provide an important medium for communicating religious, moral, national,

درسی به مؤلفه‌های اعتقادی تعریف نشده‌است که بتوان با توجه به آن استاندارد و یا معیار در خصوص میزان توجه قضاوت کرد.

پیشنهاها

۱- پیشنهاد می‌شود پژوهشی در خصوص میزان توجه به باورهای دینی با تاکید بر اسناد بالادستی (سند تحول و برنامه درسی ملی) صورت گیرد.

۲- پیشنهاد می‌گردد طی پژوهشی عوامل مؤثر بر تربیت دینی دانش‌آموزان در مدارس (نقش الگویی معلمان، برنامه پرورشی و

and social values. Religious education is considered one of the fundamental aims of formal schooling, and the curriculum is expected to contribute to the development of students' monotheistic disposition, religious identity, moral responsibility, and commitment to Islamic teachings. Previous research has demonstrated that textbooks play a decisive role in representing religious identity and doctrinal concepts, although the distribution of these components is not always balanced across educational levels or subject areas. Studies examining Persian textbooks have reported that national identity is sometimes emphasized more strongly than religious identity, while investigations of religious education in other textbooks have identified variations in the representation of doctrinal, ritual, and ethical themes (7, 8, 19). Research has also emphasized that religious education should integrate cognition, orientation, and practice and should address doctrinal principles, religious duties, ethical behavior, and exemplary religious personalities in an

interconnected manner (9, 20). Against this background, the present study examined the relationship between literature and religious beliefs through a content analysis of Persian textbooks used in the second cycle of secondary education, with particular attention to three major domains: the principles of religion, the subsidiary duties of religion, and ethics.

The primary objective of the study was to determine the extent to which religious beliefs are represented in the Persian textbooks of Grades 10, 11, and 12 and to assess whether attention to these beliefs is proportionately distributed across the three principal domains. The principles of religion were operationalized through the concepts of monotheism, divine justice, prophethood, imamate, and resurrection. The subsidiary duties of religion included prayer, fasting, khums, zakat, pilgrimage, jihad, enjoining what is right, forbidding what is wrong, devotion to the friends of God, and dissociation from the enemies of God. The ethical domain included integrity, trustworthiness, courage, honesty and truthfulness, loyalty, fulfillment of promises, respect for parents and elders, humility, benevolence, and charitable conduct. These categories were selected because they constitute central components of Islamic religious education and provide a comprehensive framework for examining the doctrinal, ritual, and moral dimensions embedded in literary content. Earlier content-analytic studies have shown that religious

themes in school textbooks are often represented through values, symbols, beliefs, religious figures, Qur'anic verses, traditions, and moral narratives, although the frequency and depth of representation differ considerably (10, 17). Other studies have indicated that the principles of religion, particularly monotheism, tend to receive more attention than other dimensions, while certain subsidiary duties and ethical concepts remain underrepresented (4, 13, 16). The study was therefore guided by three research questions concerning the degree of attention paid to the principles of religion, the subsidiary duties of religion, and ethical components in upper-secondary Persian textbooks. By investigating these dimensions within literary lessons, poems, prose selections, reading passages, wisdom texts, activities, and illustrations, the research sought to clarify how the formal literature curriculum contributes to religious education and whether its treatment of religious beliefs reflects a coherent and balanced educational approach.

The study employed an applied, descriptive-analytical design based on quantitative content analysis. The statistical population consisted of the Persian textbooks for Grades 10, 11, and 12, which are shared by students across the different upper-secondary academic streams. The Grade 10 textbook contained eight chapters and 150 pages, the Grade 11 textbook contained eight chapters and 154 pages, and the Grade 12 textbook contained eight chapters and 164 pages. The

units of analysis included poems, prose passages, mixed poetic-prose selections, textbook activities, text-analysis workshops, wisdom sections, recitation passages, poetry-reading sections, and relevant visual materials. A structured checklist was developed after reviewing the theoretical foundations of religious education and the major doctrinal, ritual, and ethical components represented in relevant educational documents and scholarly sources. The validity of the instrument was established through expert review by five specialists in Persian literature and Islamic studies, whose recommendations were incorporated into the final version of the checklist. Reliability was examined through reanalysis: selected lessons from each grade were independently coded by the principal researcher and another specialist, and the correlation between the two sets of coding results was calculated. Shannon entropy was used to determine the importance coefficient of each religious category and subcategory. This method made it possible to evaluate not only the frequency with which religious concepts appeared but also their relative informational weight within the textbook content. The methodological approach was consistent with previous studies that have used content analysis to investigate identity, religious teachings, Mahdism, doctrinal principles, ethical concepts, and national curriculum elements in Iranian textbooks (11, 12, 14, 18). Through this procedure, the study produced a systematic

account of how religious concepts were distributed across the three textbooks and identified areas of concentration, neglect, and imbalance.

The findings demonstrated that the representation of religious beliefs in the three Persian textbooks was uneven. In the Grade 10 curriculum, the highest importance coefficient was associated with the principles of religion, at 0.5449, while the subsidiary duties of religion received the lowest coefficient, at 0.1882. In Grade 11, the principles of religion again received the greatest emphasis, with a coefficient of 0.5183, whereas ethics received the lowest coefficient, at 0.1698. In Grade 12, the imbalance became even more pronounced: the principles of religion obtained an importance coefficient of 0.7052, while ethics received only 0.1186. Across all three grades, the principles of religion were therefore the dominant domain. Within this category, monotheism was the most strongly represented concept in Grades 10 and 12, while prophethood received the greatest attention in Grade 11. The analysis of the subsidiary duties of religion showed that enjoining what is right received the greatest emphasis in Grade 10, jihad was most prominent in Grade 11, and forbidding what is wrong was the most strongly represented component in Grade 12. However, several duties, including fasting, khums, zakat, pilgrimage, devotion, and dissociation, were either minimally represented or absent from

some textbooks. Ethical concepts were also distributed inconsistently. Honesty received the greatest emphasis in Grade 10, integrity was most prominent in Grade 11, and courage was the principal ethical concept represented in Grade 12. Certain moral qualities, such as trustworthiness, respect for elders, humility, loyalty, and benevolence, appeared in selected literary texts, but they were not systematically or proportionately included throughout the curriculum. These findings are broadly consistent with earlier research showing that textbook content often favors specific religious concepts while neglecting others and that the principles of religion generally receive more attention than ritual and moral dimensions (4, 13, 16). They also correspond with studies suggesting that the representation of religious identity in Persian textbooks is weaker and less balanced than the representation of national and cultural identity (7, 8).

The predominance of doctrinal principles over religious duties and ethics may be explained by the literary and cultural orientation of Persian textbooks, which frequently incorporate poetic and prose texts centered on divine unity, creation, prophecy, resurrection, martyrdom, sacrifice, and spiritual reflection. Classical Persian literature contains extensive references to God, prophetic narratives, Qur'anic themes, mystical concepts, and eschatological ideas, making doctrinal themes readily available for inclusion in educational materials. Nevertheless, the strong emphasis

on monotheism and other principles of religion does not necessarily guarantee a comprehensive form of religious education. Religious development requires the integration of belief, practice, moral conduct, reflection, and social responsibility. A curriculum that emphasizes doctrinal knowledge while giving limited attention to ethical action and practical religious obligations may provide students with a fragmented understanding of religion. This concern is especially important because the national curriculum emphasizes the interconnected elements of reasoning, faith, knowledge, action, and ethics, rather than treating them as separate educational objectives (11). Furthermore, phenomenological research on religious education has highlighted the importance of teachers' competencies in integrating doctrinal, ritual, and moral education and in transforming textbook content into meaningful learning experiences (20). The imbalance identified in the present study may also reduce the capacity of Persian literature textbooks to function as effective instruments for character formation. Although literary texts provide a rich context for cultivating empathy, courage, honesty, humility, justice, responsibility, and commitment, these values appear unevenly and are not always organized within a coherent developmental progression. Previous research has similarly reported that religious education in textbooks may be selective, repetitive, or insufficiently connected to students' lived experiences (9, 19). The

findings therefore suggest that the literary curriculum would benefit from a more deliberate and systematic alignment between selected texts, religious education goals, developmental needs, and the balanced representation of belief, practice, and ethics. In conclusion, the study showed that Persian textbooks for the second cycle of secondary education contain numerous religious references and establish a meaningful relationship between literature and religious beliefs, but the distribution of these beliefs is not balanced across grades or conceptual domains. The principles of religion receive substantially greater attention than the subsidiary duties of religion and ethics, and monotheism is the most frequently emphasized doctrinal concept. The treatment of religious duties is selective, with some components receiving considerable emphasis and others receiving little or no attention. Ethical education is particularly limited in Grade 12, where courage is the principal moral quality represented, while several other essential virtues remain largely absent. The findings indicate that the inclusion of religious concepts in literary textbooks has not been guided by a clearly defined standard concerning the expected proportion, sequence, or educational depth of doctrinal, ritual, and ethical content. It is therefore necessary for curriculum planners, textbook authors, literary specialists, and religious education experts to develop a more coherent framework for integrating religious beliefs into

Persian textbooks. Such a framework should preserve the literary quality and aesthetic integrity of the selected texts while ensuring that students encounter a more comprehensive range of religious principles, practices, and moral values. Future textbook revisions should also consider the developmental characteristics of students in each grade and establish continuity across the three years of upper-secondary education. A balanced integration of religious beliefs into literary education can strengthen students' interpretive abilities, moral sensitivity, cultural identity, spiritual awareness, and capacity to connect literary experience with responsible personal and social conduct.

References

1. Tabatabaei SMH. Tafsir al-Mizan. Qom: Islamic Publications; 1981.
2. Sayadkuh A. Sweet Persian Speech. 18th ed. Tehran: SAMT Publications; 2016.
3. Al-Muttaqi al-Hindi AiHa-D. Kanz al-'Ummal fi Sunan al-Aqwal wa al-Af'al. Beirut: Al-Risalah Foundation; 1985.
4. Ranjdoost S. A Genealogy of Heavenly Gifts Textbooks in Terms of Their Reflection of the Principles of Religion. Research in Issues of Islamic Education. 2019(42):105-26.
5. Saberi E. Content Analysis of the Thinking and Lifestyle Curriculum for Lower Secondary Education in Terms of Its Attention to Components of Self-Esteem Development [Master's thesis in educational sciences, curriculum planning]: Islamic Azad University, Khorasgan Branch; 2022.
6. Razavi A, Rasouli Sharbiani R, Baniali A. Content Analysis of Religion and Life Textbooks for Secondary and Pre-University Education Based on Educational Principles and Methods Derived from Al-Mahajjah al-Bayda fi Tahdhib al-Ihya', with Emphasis on Habits and Salvific Virtues. Applied Issues in Islamic Education Quarterly. 2015(1):61-89.
7. Hamidzadeh K, Jonaid FS. Examining the Degree of Attention to Components of National and Religious Identity in Persian Textbooks for

Primary Education. Scientific Quarterly of Islamic Education. 2024(47):91-117.

8. Salimi S, editor Content Analysis of Upper-Secondary Persian Textbooks in Terms of Identity Dimensions. Fifth National Conference on Innovation and Research in Culture, Persian Language, and Literature; 2024; Tehran, Iran.

9. Moloudpour G, Eslami E, Afani K. Examining the Experiences of Primary-School Teachers in Mahabad regarding Religious Education and Its Elements. Scientific Quarterly of Islamic Education. 2023;18(45):57-79.

10. Altiaminia P, Shirkhani H. An Analysis of Religious Themes in Persian Language and Writing Textbooks for Lower Secondary Education. Research in Persian Language and Literature Education. 2023(1):1-31.

11. Yadollahifar MJ, Sohbat Anvar S, Heidari N. Content Analysis of the Grade Eleven Psychology Textbook Based on the Five Elements of the National Curriculum: Reasoning, Faith, Knowledge, Action, and Ethics. Research in Issues of Islamic Education. 2022(57):200-30.

12. Barati H, Jafari E, Balash F. The Place of Attention to Mahdism in the Content of Textbooks in Iran's General Education System. Educational Research. 2021(43):1-18.

13. Mahmoudi S. The Place of the Branches of Religion in Lower-Secondary Textbooks. Islam and Educational Research. 2020(2):99-112.

14. Mahmoudi S, Asgari S. Content Analysis of Primary-School Textbooks—Heavenly Gifts, Social Studies, Persian, and Quran Education—in Terms of Attention to the Five Principles of Islam. Approach to Religious Culture. 2019(5):71-85.

15. Mahmoudi S. Content Analysis of Primary and Lower- and Upper-Secondary Textbooks in Terms of Attention to Components of Mahdism. Mahdism Research. 2019(29):137-60.

16. Mazidi M, Shafiei M. Content Analysis of Secondary-School Religion and Life Textbooks Based on the Seven Core Concept Categories in the Teaching Guide and the Twenty-Four Objective Components in the Domains of Beliefs and Attitudes. Curriculum Research. 2016(1):67-99.

17. Kazemi S, Zarei R. Representation of Religious Teachings in Textbooks: A Content Analysis of All Textbooks in the First Stage of Primary Education Based on Components of Religious Teachings. Islamic Education. 2022(42):7-28.

18. Roshandel AA. The Place of Religious Education in Textbooks in Light of

Transformational Documents, with Emphasis on Secondary Education. Supplement to the Educational, Analytical, and Informational Monthly for Teachers. 2017:116-25.

19. Ashrafi L, Vakili N, Mohebbi A. An Examination and Analysis of Religious Education in Primary-School Textbooks of the Islamic Republic of Iran. Iranian Journal of Comparative Education. 2022(3):2079-97.

20. Mousavi Nodoushan FS, Nili MR, Neistani MR. A Phenomenological Exploration of Teachers' Foundational Competencies for Realizing the Structure of Doctrinal, Ritual, and Moral Education. Research in Issues of Islamic Education. 2023(57):270-98.